

ÖZGÜN ARAŞTIRMA / ORIGINAL ARTICLE

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

COVID-19 Pandemisine Yönelik Komplo Teorilerinin Bireylerin Aşı Niyetine Etkisi

The Effect of Conspiracy Theories About the COVID-19 Pandemic on Individuals' Vaccine Intention

¹Sema Merve BALÇIK

²Elif VAROL

³Esra Hatice OĞUZ TAŞBAŞ

ETİK BİLDİRİM: Çalışma için gerekli etik izinler alınmıştır (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Onay Tarihi: 28.04.2022 / Toplantı Sayısı: 2022/04).

¹Psikolog, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye.
✉ s.meervebalcik@gmail.com

²Psikolog, Adıyaman, Türkiye
✉ evarol212@gmail.com

³Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye.
✉ ehotasbas@29mayis.edu.tr

Geliş/Received: 24.12.2024
Kabul/Accepted: 09.09.2025

Öz

Amaç: COVID-19 salgını sürecinde ortaya çıkan belirsizlik çerçevesinde, söz konusu virüsün kökeni, aşılara ilgili komplo teorilerinin hızla yayılmasına neden olmuştur. Mevcut çalışmanın amacı, bireylerin komplo teorilerine duydukları inancın COVID-19 aşı niyetleri üzerindeki etkisinin araştırılmasıdır. Ayrıca bu çalışmada, potansiyel bireysel farklılıkların COVID-19 aşı niyetleri ve komplo teorilerine duyulan inançla ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem: Katılımcılar (N=170), komplo yanlısı bilgiye maruz bırakılan grup, komplo karşıtı bilgiye maruz bırakılan grup ve kontrol grubuna seçkisiz olarak atanmıştır. Grup manipülasyonunun ardından katılımcılardan, Aşı Karşıtlığı Ölçeği ve COVID-19'a Yönelik Komplo Teorileri Ölçeği'ni cevaplandırmaları beklenmiş, bireysel farklılıkları inceleyebilmek amacıyla eğitim seviyesi, gelir düzeyi, muhafazakârlık düzeyi ve politik konumlarını bildirmeleri istenmiştir.

Bulgular: Bulgular, Türkiye'de yaşayan bireylerin komplo yanlısı manipülasyona maruz kaldıklarında aşılarmaya yönelik tutumlarının olumsuz, komplo karşıtı manipülasyona maruz kaldıklarında ise aşılarmaya yönelik tutumlarının olumlu etkilendiğini göstermiştir. Ayrıca, bireylerin aşılarmaya yönelik tutumlarının ve komplo teorilerine inanma eğilimlerinin politik eğilimlerinden ve eğitim seviyelerinden etkilenebildiği görülmüştür.

Sonuç: Sonuç olarak, mevcut çalışma ile komplo yanlısı ve komplo karşıtı manipülasyona maruz kalmanın aşı tutumuna etki edebileceği gösterilmiştir. Bunun yanı sıra muhafazakârlık ve eğitim seviyesinin de aşı tutumu ve komplo inançları ile ilişkili olduğu görülmüştür. Bu çalışmanın bulguları, ülkemizde COVID-19 pandemisine yönelik komplo teorilerine maruz kalmanın, bireysel farklılıklarla birlikte kişilerin davranışlarını nasıl etkilediğini daha iyi anlamamıza yardım edecektir.

Anahtar Kelimeler

COVID-19, komplo teorileri, aşı niyeti, muhafazakârlık

Abstract

Aim: The ambiguity during the COVID-19 pandemic has led to an increasing spread of conspiracies regarding the virus's origin and vaccination. The aim of this study is to investigate the effect of individuals' beliefs in conspiracy theories on COVID-19 vaccination intentions. In addition, this study aims to explore the relationship between potential individual differences in COVID-19 vaccination intentions and beliefs in COVID-19 related conspiracy theories.

Method: The participants (N=170) were randomly assigned to three groups: the group exposed to pro-conspiracy information, the group exposed to anti-conspiracy information, and the control group. After the group manipulation, participants were expected to respond to the Anti-Vaccination Scale and the Covid-19 Conspiracy Theories Scale, and they were asked to report their education level, income level, level of conservatism, and political position.

Findings: The findings showed that individuals' attitudes towards vaccination were negative when they were exposed to conspiracy manipulation. Their attitudes towards vaccination were positively affected when they were exposed to anti-conspiracy manipulation. In addition, it was observed that individuals' attitudes towards vaccination and tendency to believe in conspiracy theories can be affected by conservatism and their education level.

Conclusion: The current study demonstrated that exposure to pro-conspiracy and anti-conspiracy manipulations could impact vaccine attitudes. Additionally, when examining demographic variables, it was observed that conservatism and education level were associated with vaccine attitudes and conspiracy beliefs. protection. The findings of the study help us better understand how exposure to conspiracy theories about the COVID-19 pandemic affects individuals' behavior and individual differences in our country.

Keywords

COVID-19, conspiracy theories, vaccination intention, conservatism

Giriş

İnsanlar belirsizlikleri azaltma, merakı yatıştırma ve olayları anlamlandırma ihtiyacı içerisindedir (Douglas ve ark., 2017). Heider'e göre (1958), meydana gelen olaylar hakkında nedensel açıklamalarda bulunmak, dünya hakkında istikrarlı, doğru ve içsel olarak tutarlı bir anlayış oluşturmanın temel parçasıdır (Douglas ve ark., 2017). Nedensel açıklamalar bulma sürecinde insanlar bilgiye ulaşmak için farklı yollar izleyebilmektedir. Bu yollardan biri, karmaşık meseleler için kolay açıklamalar sunan komplo teorilerine inanmaktır (Marchlewska ve ark., 2018). Komplo teorileri, önemli olayların nedenlerini, kendi çıkarlarına uyacak şekilde bilgileri gizleyen kötü niyetli grupların gizli eylemleri olarak tanımlanmıştır (Douglas ve ark., 2017). Benzer şekilde, gizli hareket eden bir grubun kasıtlı eylemlerine odaklanan olayların asılsız açıklamaları için de komplo teorisi ifadesi kullanılmıştır (Keeley, 1999). Bu çerçevede, COVID-19 pandemisi sırasında komplo teorilerinin ortaya atıldığı ve bazı bireylerin bu teorilere dayanarak aksiyon aldıkları gözlemlenmiştir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye toplumunda bireylerin komplo teorilerine duydukları inancın, aşı olma niyetlerine olan etkisini incelemektir. Ayrıca, bu ilişkiyi etkileyebilecek potansiyel bireysel farklılıkları açıklamak da çalışmanın hedefleri arasındadır.

Komplo teorilerinin genellikle hükümetler aleyhinde iddialarda bulunduğu düşünülse de literatürde güçlü ve kötü niyetli olarak algılanan herhangi bir gruba yönelik olabileceği belirtilmiştir (Douglas ve ark., 2019). Örneğin, Amerikalıların üçte birinden fazlasının küresel ısınmanın bir aldatmaca olduğuna inandığı ve bunun için bilim insanlarını suçladığı rapor edilmiştir (Swift, 2013). Yine Amerikalıların yarısından fazlasının John F. Kennedy suikastı ile ilgili komplo teorilerine inandığı bildirilmiştir (McCauley ve Jacques, 1979). Ayrıca, Prenses Diana'nın ölümü (Douglas ve Sutton, 2008) ve NASA'nın aya inişlerinin sahte olduğu (Lewandowsky ve ark., 2013) gibi çeşitli konulardaki komplo teorilerine inançların yaygın olduğu görülmüştür.

Komplo teorilerine duyulan inançlar farklı faktörlerden etkilenebilmektedir (Douglas ve ark., 2017). Bu faktörlerden bazılarının; kişilerin bilişsel tamamlama ihtiyacı (Marchlewska ve ark., 2018), güçsüz ve güvenlikten yoksun oldukları hakkındaki düşünceleri (van Prooijen ve Acker, 2015; Bruder ve ark., 2013) ve belirsizliğin kişiye getirdiği endişe (van Prooijen ve Jostmann, 2013; Grzesiak-Feldman, 2013) olduğu gözlenmiştir. Bunun yanı sıra, çevredeki örüntüleri bulma motivasyonu arttığında komplo teorilerine olan inancın da arttığı (Whitson ve Galinsky, 2008) ve bir komplo teorisine olan inancın diğer komplo teorilerine yönelik inanma olasılığını da arttırdığı (Swami ve ark., 2010) öne sürülmüştür. Ayrıca, Lewandowsky ve arkadaşları (2013) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, kişilerin birbirleriyle ilgisiz çeşitli komplo teorilerine inanmalarının aşı olmaya karşı olumsuz tutumlarla ilişkili olduğu bulunmuştur. Benzer şekilde aşı karşıtı inançların, Obama'nın Müslüman olduğu ve 11 Eylül hakkındaki alakasız komplolarla yüksek oranda ilişkili olduğu gösterilmiştir (Goldberg ve Richey, 2020).

Komplo teorilerine inancı etkileyen bir diğer faktörün bireysel özellikler olduğu ileri sürülmüştür (Bruder ve ark., 2013). Örneğin, Graham ve arkadaşları (2020) tarafından 2,6 milyon tweetin incelendiği bir çalışmada, sağcı ve

muhafazakâr kişilerin komplo teorilerine daha çok inandığı bulunmuştur. Bununla birlikte, Sternisko ve arkadaşlarının (2020) gerçekleştirdikleri çalışmada sağcı otoriterlik, siyasi radikallik ile komplo teorilerine inanma eğilimi arasında bir ilişki görülmüştür. Benzer şekilde, Goldberg ve Richey (2020) farklı komplo inançlarının hepsinin siyasi güven, siyasi bilgi ve eğitim ile negatif; otoriterlik ile ise pozitif korelasyonu olacak şekilde benzer bireysel özellikleri kapsayan yordayıcılara sahip olabileceğini ortaya koymuştur. Diğer yandan komplo teorilerine inancın güçlü dini duygularla ilişkili olduğu ileri sürülmüştür (Martinez-Bravo ve ark., 2018). Alper ve Imhoff (2022) tarafından 23 ülkede 20.000’den fazla katılımcı ile gerçekleştirilen çalışmada, solcuların sol görüşü içeren komplo teorilerine inanma olasılıklarının; sağcılarının -yolsuzluğun daha fazla olduğu ülkelerde- sağ görüşü içeren komplo teorilerine inanma olasılıklarının daha yüksek olduğu bildirilmiştir. Aynı zamanda komplo teorilerini benimseme açısından sağcılar ve solcular arasındaki farkın yolsuzluğun yüksek olduğu ülkelerde azaldığı rapor edilmiştir. Türkiye örneklemini dikkate alındığında, önceki çalışmaların bulgularına paralel olarak, komplo teorilerine duyulan inançta ideoloji ve inançların etkili olduğu ortaya konmuştur (Bozkurt, 2020). Alper ve arkadaşlarının (2021) Türkiye örnekleminde gerçekleştirdikleri başka bir çalışmada ise genel komplo inançlarının; sağcı ideoloji ve dindarlık ile ilişkili olduğu bulunmuştur.

Komplo teorileri, bilimin önerilerine karşı çıkıp sözde “bilim inançları” içerebilmektedir (Lobato ve ark., 2014). Literatürde, komplo teorilerinin en yoğun yaşandığı süreçlerden birinin salgın hastalık dönemleri olduğu ve komplo teorilerine maruz kalan en önemli gruplar arasında salgın hastalık dönemlerini yönetmeye çalışan bilim insanlarının yer aldığı belirtilmiştir (Akyüz, 2021). Bu durum, modern tıbbın reddine (Oliver ve Wood, 2014), sağlık davranışlarının ve önleyici tedbirlerin uygulanmasının azalmasına yol açabilmektedir (Goreis ve Voracek 2019; Earnshaw ve ark., 2020). Çocukluk aşısı ile otizm arasında ilişki olduğu bilgisi yalanlanmış olmasına rağmen yapılan anket çalışmalarında katılımcıların %20’sinden fazlasının çocukluk aşuları ile otizm arasında bir bağlantı olduğu fikrini desteklediği görülmüştür. Aynı zamanda bu kişilerin; büyük ilaç şirketlerinin ve hükümetlerin kendi hedeflerine ulaşmak için aşularla ilgili bilgileri gizlediği, ilaç şirketlerinin elde ettikleri kârdan dolayı zararlı yan etkileri görmezden geldiği, aşının etkili olduğunu gösteren istatistiklerin para karşılığı yükseltildiği gibi (Kata, 2012) inançlara sahip olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, ebeveynlerin aşıya yönelik komplo inançlarının, çocuklarına aşı yaptıрма kararları ile anlamlı bir negatif ilişki içerisinde olduğu ortaya koyulmuştur (Jolley ve Douglas, 2014). 24 uluslu bir diğer çalışmada, aşı karşıtı katılımcıların aynı zamanda komplocu dünya görüşlerine de sahip oldukları gözlemlenmiştir (Hornsey ve ark., 2018). Bu durum, araştırmacılar tarafından komplo teorilerinin insan sağlığına doğrudan etki edebilecek bir tehdit olduğu şeklinde açıklanmıştır (Akyüz, 2020).

11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından küresel bir pandemi olarak ilan edilen COVID-19 sürecinde (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020) ortaya çıkan belirsizlikler, bilgi eksiklikleri ve bilimsel bilginin halka ulaşmasında yaşanan problemler, komplo teorilerinin hızla üretilmesine ve yayılmasına yol açmıştır (Akyüz, 2017). Komplo teorilerinin bu çarpıcı etkisi, Dünya Sağlık Örgütü’nün 2019 yılında aşı kararsızlığını küresel sağlığa yönelik en büyük on tehditte biri olarak listelemesine sebep olmuştur (WHO, 2019). Günümüzde iletişim teknolojilerinin gelişmiş olmasının komplo teorilerini destekleyen yanlış bilgilere ulaşmayı hızlı ve kolay kılması (Akyüz, 2020) özellikle aşuların etkinliğini ve güvenliğini inceleyen bilimsel çalışmalara karşı güvensizlik doğmasına zemin hazırlamıştır (Pereira ve ark., 2020).

Bireylerin hastalıklarla ilgili süreçleri yönetmeye yönelik uygulamaları ve aşular hakkındaki komplo teorilerine yönelik inançları, bilimsel bir arka planı olmamasına rağmen hızla artmaktadır. Salgın sürecinde, COVID-19 hastalığına sebep olan virüsün Çinliler tarafından laboratuvarında üretildiği, dünya nüfusunun azaltılmak istendiği ya da aşı ile insanlara çip takılmasının hedeflendiği gibi birçok komplo teorisi ortaya atılmıştır (Bruns ve ark., 2021). Graham ve arkadaşlarının (2020) yaptığı incelemede, katılımcıların aşı niyetleri ölçüldüğünde -verilen komplo teorilerinden hiçbirinde aşılamanın tehlikesine ilişkin bir bilgiye yer verilmemesine rağmen- komplo teorilerine inanma eğiliminin, katılımcıların COVID-19’a karşı aşı olma niyetlerini olumsuz yönde yordadığı gözlemlenmiştir.

Türkiye örneklemine bakıldığında 2011 yılında aşılamanı reddeden ailelerin sayısı 183 iken 2017 yılında bu sayının 23.000’e ulaştığı görülmüştür (Neumann, 2020). COVID-19 virüsünün yapay bir virüs olduğunu düşünen katılımcıların sadece %48’inin; virüsün laboratuvarında üretildiğine inanmayan katılımcıların ise %77’sinin olası bir COVID -19 aşısını yaptırmayı kabul edecekleri rapor edilmiştir (Salalı, 2020). Bununla birlikte, Türkiye’deki bireylerin COVID-19’a yönelik tutumları Sağlık İnançları Modeli çerçevesinde iki farklı dönemde karşılaştırıldığında, Mart-Mayıs 2020’de Ocak-Şubat 2021’e kıyasla hastalıktan korunmak için ya da hastalığı önlemek için gösterecekleri davranışların daha fazla engelleneceklerine inandıklarını raporlamış ve COVID-19’u daha ciddi bir hastalık olarak değerlendirmişlerdir (Aktaş, 2022). Yılmaz ve arkadaşları (2021) tarafından COVID-19 aşısını yaptırmayan katılımcıların %75,9’unun aşuların yan etkilerinden, %20,9’unun aşuların koruyucu olmadığını düşünmelerinden, %12,7’sinin de aşuları gerekli görmemelerinden dolayı COVID-19 aşısı yaptırmadıklarını bildirilmiştir. Bir başka çalışmada ise, genel popülasyonu temsil eden 763 kişide COVID -19’a bağlı işlevsel olmayan kaygı oranı %3,8 olarak bulunmuştur. Aynı çalışmada katılımcıların %23,3’ünün aşı olmak istemediği, %42,1’inin aşı olma konusunda kararsız olduğu rapor edilmiştir (Yurttaş

ve ark., 2021). Türkiye’de COVID -19’a yönelik komplo teorilerine yönelik duyulan inanç ile bireylerin aşılama niyeti arasındaki ilişkiyi kontrol değişkenleri kullanarak inceleyen çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir.

Bu doğrultuda mevcut çalışma, bireylerin komplo teorilerine yönelik inançlarını ve bu inançların sağlık davranışı niyetleriyle ilişkisini deneysel yöntemle incelemeyi hedeflemektedir. Bu çalışma ile COVID-19 bağlamında komplo teorilerine maruz kalmanın yalnızca komplo teorilerine duyulan inanç üzerindeki etkisi değil, bununla birlikte aşı niyetleri üzerindeki etkisi de incelenecektir. Ek olarak, komplo teorilerine duyulan inancın ve aşı karşıtlığının bireysel özelliklerle (muhafazakârlık seviyesi, politik konum, yaş ve cinsiyet) ilişkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç çerçevesinde araştırmanın hipotezleri şöyledir:

- H1. Komplo Teorileri Ölçeği’nden yüksek puan alan katılımcılar, Aşı Karşıtlığı Ölçeği’nden de yüksek puan alacaktır.
- H2. Komplo yanlısı bilgilere maruz kalmak, aşı karşıtlığını artıracaktır.
- H3. Komplo yanlısı bilgilere maruz kalmak komplo karşıtı gruba ve kontrol grubuna kıyasla COVID-19 ile ilgili komplo teorilerine duyulan inancı artıracaktır.

Günümüzde dezenformasyon içeren bilgilerin yaygınlığı toplum sağlığını olumsuz yönde etkileme riski taşımaktadır. Mevcut literatüre bakıldığında, Türkiye’de komplo teorileri üzerine yapılan deneysel çalışmaların sınırlı olduğu ve bu çalışmaların COVID-19 pandemisi ve aşı niyetleriyle yeterince ilişkilendirilmediği görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, komplo teorilerinin aşı niyetleriyle olan ilişkisini deneysel yöntemle ele alan az sayıda çalışmalardan biri olarak öne çıkarak olası risk durumlarını belirlemek ve resmî kurumlardan yapılan bilgilendirmelerin önemine dikkat çekmek açısından dikkate değer görünmektedir. Mevcut çalışma, COVID-19 pandemisine yönelik komplo teorilerine maruz kalmanın etkisiyle bu tür teorilere duyulan inancı incelemesi ve aşı niyetlerini bireysel değişkenlerle ilişkilendirmesi bakımından da önemlidir.

Veri toplamadan önce çalışmanın önkaydı yapılmış olup çalışmanın önkaydı (preregistraton), verileri ve materyalleri çevrimiçi olarak paylaşılmıştır (https://osf.io/538er/?view_only=140cb04438264e4db656fb0202bf04ed).

Yöntem

Katılımcılar

Mevcut çalışma, 18-45 yaş arasındaki 170 katılımcıyla (K = 145, E = 23, B.İ. = 2; $Ort_{yas} = 23,33$) yürütülmüştür. Katılımcılara, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi’nin duyuru panosuna asılan çalışmaya katılma daveti, üniversitenin sınıf gruplarında yapılan paylaşımlar ve sosyal medya paylaşımları aracılığıyla ulaşılmıştır. Katılımcıların ana dilinin Türkçe olması beklenmiştir.

Örneklem büyüklüğü tahmini için yürütülen güç analizinde, etki büyüklüğü $f = 0.25$ $\alpha = .05$ ve güç = .80 ve üç grup ile ANOVA testi kullanılabilmesi için ihtiyaç duyulan minimum toplam örneklem büyüklüğü $N = 159$ ve her bir grup için $N = 53$ ’tür. Dolayısıyla, elde edilen $N = 170$ örnek büyüklüğü, çalışma hipotezlerini test etmek için fazlasıyla yeterlidir.

Veri Toplama Araçları

Demografik Form

Katılımcılardan yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve gelir düzeyini içeren soruları cevaplandırmaları beklenmiştir. Bu bilgilerin yanı sıra, bireysel farklılıkların daha detaylı incelenebilmesi amacıyla katılımcılardan muhafazakârlık seviyelerini 7’li Likert ölçeği üzerinden (“1- kesinlikle muhafazakâr değilim” ve “7- tamamen muhafazakârim”) ve politik konumlarını “SAĞ” ve “SOL” olmak üzere (doğrunun sağ tarafı “4- kesinlikle sağ taraftayım”, “0- nötr”, doğrunun sol tarafı “4- kesinlikle sol taraftayım”) doğru üzerinden belirtilmeleri beklenmiştir. Ayrıca katılımcılardan COVID-19 aşısını yaptırmayı yaptırmadıklarını ve yaptırmışlar ise istekli veya isteksiz olmak üzere aşı olma motivasyonlarını ifade etmeleri istenmiştir.

Komplo Manipülasyonu

Katılımcılara sunulmuş olan vinyetler Jolley ve Douglas (2014) tarafından geliştirilmiştir. Vinyetlerin orijinal dili İngilizcedir. Mevcut çalışmada kullanılan vinyetlerin orijinallerinden tek farkı Türkçeye çevrilmiş ve “aşılar” ifadesi bulunan cümleler “COVID- 19 aşıları” şeklinde araştırmanın amacına uygun olarak adapte edilmiştir. Materyaller “bilimsel bir makaleden alıntı” olarak katılımcılara sunulmuştur. Makaleyi okumadan önce katılımcılara “Lütfen aşılarla ilgili yeni bir bilimsel makaleden alınan bu kısa alıntıyı okuyun. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde size bu alıntıyla ilgili bazı sorular soracağız. Bunun için lütfen dikkatlice okuyun” yönergesi verilmiştir.

Katılımcılara buldukları koşula uygun -komplo yanlısı, komplo karşıtı ve kontrol grubu- ve seçkisiz olarak farklı içeriğe sahip makaleler sunulmuştur. Komplo yanlısı makale, aşı sektörünün kâr amaçlı hareket ettiğini ve ilgili görevlilerin vaka verilerini sakladıklarını iddia eden suçlamalarla başlamaktadır. Makalenin devamında aşı üzerine spesifik örnekler ve istatistiksel bilgiler bulunmaktadır. Komplo yanlısı makaleden kısa bir alıntı şu şekildedir:

“Ayrıca Covid-19 öncesindeki aşı çalışmalarını, aşılardan yararlı olduklarından daha fazla zarar verebileceğine dair önemli miktarda kanıt olduğunu göstermektedir. Örneğin, 2002 yılına kadar ölümler dahil aşılar karşısında on binlerce reaksiyon rapor edilmiştir. Covid-19 döneminde de benzer bir durum rapor edilmiştir. Covid-19 aşılarının birçok insanda hastalık semptomlarını arttırdığını ve kalp krizi nedeniyle ölüme sebebiyet verdiğini gösteren vakalar bulunmaktadır. Ancak hükümetler tarafından bu vakaların %95’inin bildirilmediği tahmin edilmektedir.”

Katılımcılara sunulan komplo karşıtı makale ise aşıların başarısı üzerine ikna edici kanıtlardan bahsederek ve önemli hastalıkların aşılar sayesinde tamamen ortadan kaldırıldığını belirterek başlamaktadır. Makalenin devamı hastalıkları önlemenin finansal faydalarının aşı sektöründeki kârlardan çok daha fazla olduğu gibi spesifik örnekler içermektedir. Komplo karşıtı makaleden kısa bir alıntı şu şekildedir:

“Covid-19 dönemi de aşılamanın olumlu etkisini gösteren en iyi örneklerinden biridir. Covid-19 aşısının, aşılama oranının yüksek olduğu ülkelerde hastalığa yakalanma ve entübe olma riskinin %85’in üzerinde azalttığı rapor edilmiştir. Covid-19 aşılarının üretiminden ve aşılamanın artmasından hükümetlerin kişi başı 10 bin dolardan fazla kazanç sağladığı tahmin edilmektedir.”

Kontrol grubunda bulunan katılımcılara gezegenler ile ilgili bir makale verilmiştir. Makalede gezegenlerin yuvarlak oluşundan bahsedilmektedir (NASA, 2019). Gezegenler ile ilgili kontrol grubu makalesinden kısa bir alıntı şu şekildedir:

“Güneş sistemimizdeki bazı gezegenler diğer gezegenlere kıyasla daha yuvarlaktır. Merkür ve Venüs en yuvarlak şekle sahiptir. Bu gezegenler neredeyse mükemmel bir küre şeklindedir, tıpkı bir bilye gibi. Fakat bazı gezegenler o kadar da mükemmel bir küre şekline sahip değildir. Satürn ve Jüpiter merkez kısımları biraz daha kalındır. Çünkü kendi etraflarında daha hızlı dönerler.”

COVID-19’a Yönelik Komplo Teorileri Ölçeği

COVID-19’a Yönelik Komplo Teorileri Ölçeği, Gülgez ve Bozkur (2021) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek, bireylerin komplo teorilerine inanma eğilimlerini ölçmek amacıyla kullanılmıştır. Ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .94 olarak hesaplanmıştır. 15 sorudan oluşan ölçek, 5’li Likert tipindedir. Örneğin, katılımcılardan “COVID-19 salgınının başlamasında ve devam etmesinde 5G -yeni nesil kablosuz telefon teknolojisinin etkili olduğuna inanıyorum” ifadesi için “kesinlikle katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “kararsızım”, “katılıyorum” ve “kesinlikle katılıyorum” seçeneklerinden birini -kendilerine uygun olacak şekilde- işaretlemeleri beklenmiştir. “Kesinlikle katılmıyorum” seçeneği 1 puan, “kesinlikle katılıyorum” seçeneği 5 puan olmak üzere her işaretlenen maddenin puanı toplanarak toplam puana ulaşılmıştır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 75, en düşük puan 15’tir. Puanların yüksekliği COVID-19 ile ilgili komplo teorilerine inanma eğilimindeki artışa işaret etmektedir.

Aşı Karşıtlığı Ölçeği

Aşı Karşıtlığı Ölçeği, Kılıçarslan ve arkadaşları (2020) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek katılımcıların aşı tereddüt düzeyini ölçmek amacıyla kullanılmıştır. 5’li Likert üzerinden işaretlenen ölçeğin 5 alt boyutu bulunmaktadır. Ölçek, “aşı yararı ve koruyucu değeri” alt boyutu için 5, “aşı karşıtlığı” alt boyutu için 6, “aşı olmamak için çözümler” alt boyutu için 5 ve “aşı tereddütünün meşrulaştırılması” alt boyutu için 5 madde olmak üzere toplam 21 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin hem kısa hem de uzun formu bulunmaktadır. Mevcut çalışmada ölçeğin uzun formu kullanılmıştır. Aşı Karşıtlığı Ölçeği’nin uzun formu için Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .90 olarak hesaplanmıştır. Katılımcılardan ölçekteki maddelere (“Aşının otizm veya öğrenme bozukluğuna yol açmasından korkuyorum.”) “kesinlikle katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “kararsızım”, “katılıyorum”, ve “kesinlikle katılıyorum” seçeneklerinden birini -kendilerine uygun olacak şekilde- işaretleyerek yanıt vermesi beklenmiştir. Ölçekte “kesinlikle katılmıyorum” seçeneği 1, “katılmıyorum” 2, “kararsızım” 3, “katılıyorum” 4 ve kesinlikle katılıyorum seçeneği ise 5 üzerinden puanlandırılmıştır. Ölçeğin yalnızca aşı yararı ve koruyucu değeri boyutu ters kodlanmıştır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 21, en yüksek ise 105’tir. Ölçekten alınan yüksek puan, katılımcıların aşı tereddütlerinin yüksek olduğu anlamına gelmektedir.

İşlem

Çalışma için gerekli etik izinler alınmıştır (Etik Kurul Onayı Alınan Kurum: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi / Onay Tarihi: 28.04.2022 / Toplantı Sayısı: 2022/04). Çalışma boyunca katılımcılarla etkileşim iki aşamada sürdürülmüştür. İlk aşamada, araştırmaya başvuran katılımcılara Google Forms üzerinden bilgilendirilmiş onam formu gönderilmiştir. Onam formunda katılımın tamamen gönüllülük esasına dayandığı, verilerin bireysel olarak değerlendirilmeyip anonim olarak saklanacağı, fiziksel ya da psikolojik herhangi bir risk faktörünün bulunmadığı fakat yine de rahatsızlık duyarlıysa çalışmadan diledikleri zaman ayrılacakları bildirilmiştir. Çalışmaya katılmayı kabul eden katılımcılar, deneysel tasarım dikkate alınarak komplo yanlısı manipülasyon grubu (KY-G), komplo karşıtı manipülasyon grubu (KK-G) ve kontrol grubu (KG) olmak üzere üç gruba seçkisiz olarak atanmıştır. Çalışmanın ikinci aşamasında katılımcılar Google Forms aracılığıyla üç farklı makale okumuştur. Komplo yanlısı manipülasyon grubundan komplo yanlısı

makaleyi, komplo karşıtı manipülasyon grubundan komplo karşıtı makaleyi, kontrol grubundan ise gezegenler ile ilgili bir makaleyi okumaları istenmiştir. Ardından katılımcılardan COVID-19'a Yönelik Komplo Teorileri Ölçeği, Aşı Karşıtlığı Ölçeği ve demografik soruların bulunduğu formu cevaplandırmaları beklenmiştir.

Bulgular

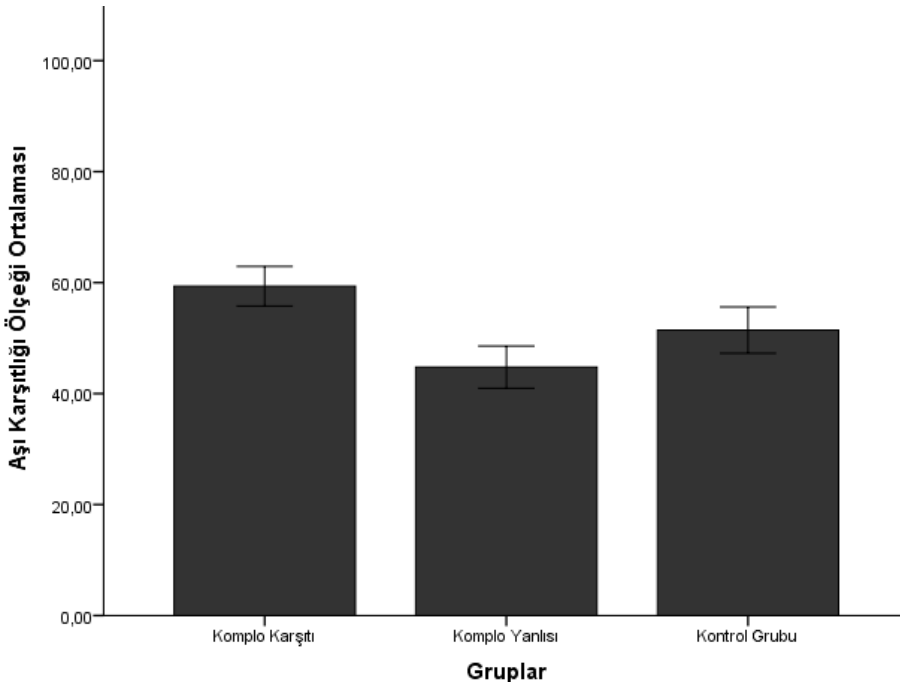
Araştırmanın hipotez testleri IBM SPSS 25. versiyonu kullanılarak yapılmıştır.

Tanımlayıcı İstatistikler

Bu araştırma kapsamında toplam 170 katılımcıdan veri toplanmıştır. Katılımcıların 23'ü erkek (%13,5), 145'i kadın (%85,3) ve 2'si (%1,2) "diğer" seçeneğini işaretlemiştir. Katılımcıların yaşları 18 ile 44 arasında değişmekte olup, yaş ortalaması 23.3 ($SD = 4.19$)'tür. Bir katılımcı yaş bilgisini belirtmemiştir. Katılımcıların muhafazakârlık düzeyleri, 7'li Likert tipi bir ölçek ile ölçülmüştür ($N = 168$, $M = 3.99$, $SD = 1.60$). Politik yönelim ise sağ-sol ekseninde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme, merkezinde nötr görüşü temsil eden 0 noktasının bulunduğu ve sağ ile sola doğru artan şekilde yönelimi ölçen 4 dereceli bir skala ile yapılmıştır. Katılımcıların %30,7'si ($n = 51$) nötr politik görüşü ifade eden "0" değerini işaretlemiştir. Sağ görüşlü olduğunu belirten 64 katılımcının ortalaması 2.28 ($SD = 0.98$), sol görüşlü olduğunu belirten 51 katılımcının ortalaması ise 2.06 ($SD = 0.90$) olarak hesaplanmıştır. Katılımcıların %3,6'sı ($n = 6$) lise mezunu, %85,8'i ($n = 145$) üniversite öğrencisi ve %10,7'si ($n = 18$) yüksek lisans ya da doktora mezunudur. Bir katılımcı eğitim durumu bilgisini belirtmemiştir. Algılanan gelir düzeyi, 5'li Likert tipi bir ölçek ile değerlendirilmiştir ($N = 167$, $M = 2.90$, $SD = 0.82$). Katılımcıların %6,0'ı ($n = 10$) gelir düzeyini "çok kötü", %19,2'si ($n = 32$) "kötü", %54,5'i ($n = 91$) "orta", %19,2'si ($n = 32$) "iyi" ve %1.2'si ($n = 2$) "çok iyi" olarak değerlendirmiştir.

Ana Analizler

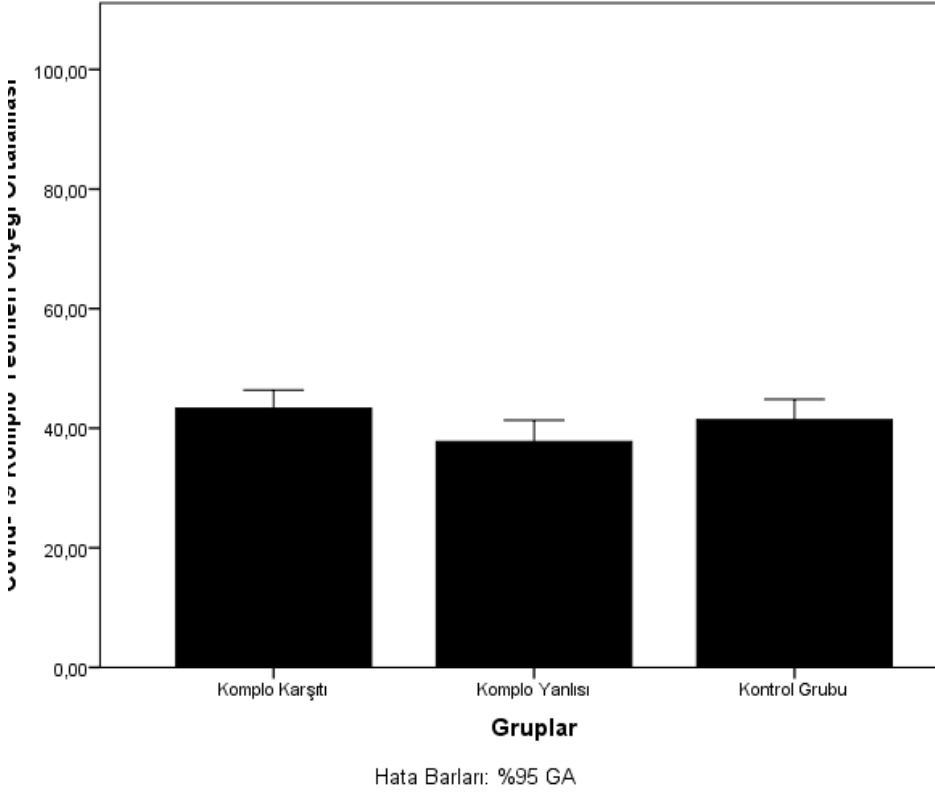
Aşı Karşıtlığı: Aşı Karşıtlığı puanlarının varyanslarının homojenliğini test etmek için Levene's Testi yürütülmüş ($F(2, 167) = 0.289$, $p = .749$), p değeri $\alpha = .05$ anlamlılık düzeyinden büyük olduğu için, gruplar arasında varyans homojenliği kabul edilmiştir. Komplo yanlısı manipülasyonu grubu, komplo karşıtı manipülasyonu grubu ve kontrol grubu arasındaki farklılıklar tek yönlü ANOVA ile analiz edilmiştir. AKÖ puanları; komplo yanlısı grup, komplo karşıtı grup ve kontrol grubu olmak üzere 3 düzeyde karşılaştırılmıştır. AKÖ puanı için yapılan gruplar arası karşılaştırmalar ile grupların büyük bir etki büyüklüğü göstererek anlamlı derecede farklılaştığı görülmüştür ($F(2,167) = 16.6$, $p < .001$, $\eta_p^2 = .166$). Tukey HSD testi kullanılarak yapılan Post Hoc testler, komplo yanlısı manipülasyona maruz kalan grubun ortalama AKÖ puanının ($Ort. = 59.89$, $SS = 13.31$) komplo karşıtı manipülasyona maruz kalan grubun ortalama AKÖ puanından ($Ort. = 44.65$, $SS = 14.27$) anlamlı derecede daha yüksek olduğunu ($p < .001$) ve kontrol grubunun ortalama AKÖ puanından ($Ort. = 51.53$, $SS = 14.93$) anlamlı derecede yüksek olduğunu ($p = .006$) göstermiştir. Bunun yanı sıra komplo karşıtı manipülasyona maruz kalan grubun ortalama AKÖ puanı, kontrol grubundan anlamlı derecede daha düşük bulunmuştur ($p = .029$), (Bakınız Şekil 1).

Hata Barları: %95 GA

Şekil 1. Manipülasyon Gruplarına Göre Grupların Aşı Karşıtlığı Ölçeği Puan Ortalamaları

Komple Teorilerine İnanç: COVID -19 KTÖ puanlarının varyanslarının homojenliğini test etmek için Levene's Testi yürütülmüş ($F(2, 166) = 0.668, p = .514$), p değeri $\alpha = .05$ anlamlılık düzeyinden büyük olduğu için, gruplar arasında varyans homojenliği kabul edilmiştir. COVID -19 KTÖ puanları; kompto yanlısı grup, kompto karşıtı grup ve kontrol grubu olmak üzere 3 düzeyde karşılaştırılmıştır. Tek yönlü ANOVA analizi sonucunda manipülasyon grupları arasında orta dereceli bir etki büyüklüğü göstererek anlamlı farklılık bulunmuştur ($F(2,166) = 3.46, p = .034, \eta_p^2 = .040$). Tukey HSD testi kullanılarak yapılan Post Hoc testler, kompto yanlısı manipülasyona maruz kalan grup ($Ort. = 43.75, SS = 11.28$) için ortalama COVID -19 KTÖ puanının kompto karşıtı manipülasyona maruz kalan gruptan ($Ort. = 37.74, SS = 13.39$) anlamlı derecede yüksek olduğunu göstermiştir ($p=.029$). Ancak kontrol grubundan ($Ort. = 41.71, SS = 12.45$) anlamlı derecede farklılık göstermemiştir ($p=.209$) (Bakınız Şekil 2).

Şekil 2. Manipülasyon Gruplarına Göre Grupların COVID-19'a Yönelik Komple Teorileri Ölçeği Ortalamaları

Bireysel özellikler -yaş, eğitim, gelir düzeyi muhafazakarlık ve politik konum- ile AKÖ ve COVID-19 KTÖ'den alınan puanlar arasındaki ilişkileri görebilmek için Pearson korelasyon analizi kullanılmıştır. Gerçekleştirilen Pearson korelasyonu sonucu Tablo 1'de gösterilmiştir. COVID-19 KTÖ ile AKÖ arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. COVID-19 KTÖ'den alınan puanların, muhafazakarlık ile pozitif yönde ($r(167) = .28, p = .000$); eğitim düzeyi ile negatif yönde ($r(168) = -.23, p = .002$) anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu dikkat çekmektedir. AKÖ puanlarının ise muhafazakarlık ile pozitif yönde ($r(168) = .31, p = .000$); sol politik konum ile negatif yönde ($r(51) = -.34, p = .01$) anlamlı derecede ilişkili olduğu görülmüştür. Yaş ve gelir düzeyi hiçbir düzeyde anlamlı derecede ilişkili bulunmamıştır.

Tablo 1. Bireysel Özelliklerle İlgili Değişkenler ve Bağımlı Değişkenler Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	1	2	3	4	5	6
1.Yaş						
2.Muhafazakarlık	.208					
3. Eğitim	.015*	.691				
4. Gelir Düzeyi	.317	.072	.190			
5. COVID-19 KTÖ	.241	<.001**	.002**	.328		
6. AKÖ	.380	<.001**	.582	.790	<.001**	

Not. * $p < .05$. ** $p < .001$.

ANCOVA'nın, özellikle randomize edilmiş çalışmalarda potansiyel kovaryant değişkenlerin sonuçla anlamlı bir şekilde ilişkili olduğunda kullanılması uygun görülmektedir (Frigon ve Laurencelle, 1993). Bu sebeple yalnızca anlamlı olarak ilişkili olan değişkenler kovaryant olarak ele alınarak analizlere dahil edilmiştir.

Muhafazakarlığın Kovaryant Olarak Komplo Teorilerine İnanç Üzerindeki Etkisi: Komplo teorilerine maruz kalmanın komplo teorilerine duyulan inanç üzerindeki etkisi, muhafazakarlık kontrol edilerek ANCOVA ile incelenmiştir. Analiz sonuçları, muhafazakarlık kovaryant olarak göz önünde bulundurulduğunda dahi komplo teorisine maruz kalmanın komplo teorilerine inanç üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu ($F(2,163) = 4.62, p = .011, \eta_p^2 = .054$ ve muhafazakarlığın da komplo teorilerine inanç üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu göstermektedir ($F(1,163) = 16.05, p < .001, \eta_p^2 = .090$).

Muhafazakarlığın Kovaryant Olarak Aşı Karşıtlığı Üzerindeki Etkisi: Komplo teorilerine maruz kalmanın arşı karşıtlığı üzerindeki etkisi, muhafazakarlık kontrol edilerek ANCOVA ile incelenmiştir. Analiz sonuçları, muhafazakarlık kovaryant olarak göz önünde bulundurulduğunda dahi komplo teorisine maruz kalmanın aşı karşıtlığı üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu ($F(2,164) = 20.5, p < .001, \eta_p^2 = .200$ ve muhafazakarlığın da aşı karşıtlığı üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu göstermektedir ($F(1,164) = 24.8, p < .001, \eta_p^2 = .131$).

Eğitim Durumunun Kovaryant Olarak Komplo Teorilerine İnanç Üzerindeki Etkisi: Komplo teorilerine maruz kalmanın komplo teorilerine inanç etkisi, eğitim durumu kontrol edilerek ANCOVA ile incelenmiştir. Analiz sonuçları, eğitim durumu kovaryant olarak göz önünde bulundurulduğunda dahi komplo teorisine maruz kalmanın komplo teorilerine inanç üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu ($F(2,164) = 3.41, p = .035, \eta_p^2 = .040$ ve eğitim durumunun da komplo teorilerine inanç üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu göstermektedir ($F(1,164) = 8.94, p = .003, \eta_p^2 = .052$).

Tartışma

Mevcut çalışmada; salgın döneminde COVID-19 ile ilgili komplo yanlısı bilgiye veya komplo karşıtı bilgiye maruz kalmanın komplo teorilerine duyulan inanç ve aşı tutumları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Aynı zamanda bu etki araştırılırken sürece eşlik eden bireysel özellikler -eğitim durumu, sosyoekonomik düzey, muhafazakarlık seviyesi, politik konum, yaş ve cinsiyet- göz önünde bulundurulmuştur.

Araştırmanın bulguları genel olarak Aşı Karşıtlığı Ölçeği'nden alınan puanlar ile COVID-19 Komplo Teorileri Ölçeği'nden alınan puanlar arasında anlamlı bir ilişki bulunduğunu göstermiştir. Diğer bir deyişle, aşı olmaya yönelik olumsuz tutum benimseyen bireylerin aynı zamanda komplo teorilerine duydukları inancın da daha yüksek olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra komplo teorilerine maruz kalmanın aşı tutumlarını anlamlı derecede etkilediği tespit edilmiştir.

Bu bulgular komplocu dünya görüşüne sahip olmak ile aşı karşıtı olmak arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma ile paralellik göstermektedir (Hornsey ve ark., 2018; Lewandowsky ve ark., 2013; Goldberg ve Richey, 2020). Araştırmanın komplo teorilerine maruz kalmanın bireylerin aşı tutumları üzerindeki etkisi ile ilgili bulguları, mevcut çalışmayı gerçekleştirmek için temel alınan, Jolley ve Douglas'ın (2014) çalışmasının bulgularını destekler niteliktedir. Buna göre, bireyler komplo teorilerine maruz kaldıklarında aşya yönelik tutumları değişmekte; komplo teorilerine inanma eğilimi, güçsüzlük, hayal kırıklığı ve yetkililere güvensizlik gibi duygulara yol açarak aşı olma isteğini azaltmaktadır. Komplo teorileri ve sağlık davranışı arasındaki ilişki aşılama niyetleriyle sınırlı değildir. Aynı zamanda daha önce komplo teorilerine inanma eğilimi ile sağlığı bozan çeşitli davranışlarda bulunma eğilimi arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışma ile uyumlu görünmektedir (Goreis ve Voracek, 2019).

Mevcut çalışma Türkiye'de yapılan salgınla ilgili komplo teorileri ve sağlık davranışı ilişkisini inceleyen sayılı çalışmalar arasında bulunmaktadır. Mevcut WEIRD kültürlerde yürütülen çalışmaların büyük bir kısmının aksine, Alper ve arkadaşları (2021) tarafından Türkiye örneğinde gerçekleştirilen bir çalışmada, COVID-19 komplo teorileri ile önleyici tedbirler arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Araştırmacıların beklentilerinin aksine ortaya çıkan bu bulgu, yüksek ölüm oranı nedeniyle risk algısının yüksek olması ve doğrulanmış vaka sayısı ile ilişkilendirilmiştir. İki çalışma arasındaki en belirgin farklardan birinin verinin toplandığı tarihlerde Türkiye'deki ve Dünya'daki salgının algılanışı olabilir. İlk çalışmanın verisi aktif vaka ve ölüm sayılarının oldukça yüksek olduğu 2020 yılının nisan ayı iken, bu çalışmada veri aktif vaka ve ölüm sayılarının görece daha düşük olduğu 2022 yılının mayıs ayında toplanmıştır. Mevcut çalışmada farklılaşan bulgunun COVID-19 ile ilgili risk algısının azalması ve çeşitli sorunların güncelliğini yitirmiş olması nedeniyle ortaya çıkmış olabileceği düşünülebilir. Nitekim literatürde, komplo teorilerinin ilgili durumdan uzaklaştıkça daha popüler hale gelebildiği ve komplo teorilerine inanma eğiliminin artabildiği ifade edilmiştir (Goreis ve Voracek, 2019).

Öte yandan, mevcut çalışmanın bulguları önceki çalışmalarla paralel bulguların yanı sıra dikkat çekici farklılıklar göstermektedir. Bundan önceki çalışmalarda da bireylerin komplo yanlısı manipülasyona maruz kalmalarının aşı tutumlarını etkilediği ve aşı karşıtlığını arttırdığı tespit edilmiştir (Jolley ve Douglas, 2014). Ancak, farklı olarak bu çalışmada, komplo karşıtı bilgiye -aşı yanlısı bilgiye- maruz kalmanın aşı tutumunu etkilediği ve kontrol grubuna kıyasla aşı karşıtlığını anlamlı derecede azalttığı görülmüştür. Bu bulgu, bu çalışmanın yazarları tarafından öngörülemediği. Aynı zamanda, mevcut çalışmada bir manipülasyon kontrolü sorusu sorulmamış olması bu çalışmada kullanılan manipülasyonun etkisi ile ilgili soru işaretleri uyandırmaktadır. Literatür, yanlısı bilginin bireyin tutumları üzerinde anlamlı

etkisini gösterirken; yanlış bilginin düzeltilmeye karşı dirençli olduğunu ve bireylerin bilgiye bağlılığının önemli ölçüde azalmadığını bildirmiştir (Ecker ve ark., 2010). Aksine mevcut çalışmanın bulgusu, bireylerin aşı hakkındaki tutumlarının çevrelerinden maruz kaldıkları bilgi kaynaklarından etkilenebileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte bu etkiyle ilgili bulguların bireylerin tutumlarındaki farklılığı açıklamak için yararlı olabileceği ancak davranış değişikliğine neden olup olamayacağı ile ilgili herhangi bir bulguya işaret etmeyeceğini söylemek gerekir. Dolayısıyla gelecekteki araştırmaların, bireylerin aşı tutumundan ziyade davranış ölçümü gerçekleştirebileceği düşünülmektedir.

COVID-19 Komplo Teorileri Ölçeği'nden alınan puanlar ile manipülasyon grupları arasındaki ilişki incelendiğinde; komplo yanlısı manipülasyona maruz kalan grubun komplo karşıtı manipülasyona maruz kalan gruptan anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür. Bunun yanı sıra komplo yanlısı ya da komplo karşıtı manipülasyona maruz kalmanın, kontrol grubuna kıyasla, bireylerin komplo teorilerine inanmalarına anlamlı derecede etki etmediği tespit edilmiştir. Bu bulgu, komplo teorisine maruz kalmanın komplo teorilerine yönelik inancın değişimini açıklamak için tek başına yeterli olamayabileceğini düşündürmektedir. Benzer bir ifadeyle, komplo teorilerine yönelik inancın gelişiminin, yalnızca komplo teorisine maruz kalmakla gerçekleşmeyeceği daha üst bilişsel motivasyonlar gerektirebileceği düşünülmektedir (Douglas ve ark., 2019).

Komplo teorilerine inanma eğiliminin kişinin bireysel özelliklerinden etkilenebileceğini gösteren geniş bir literatür bulunmaktadır (Douglas ve ark., 2017). Mevcut çalışma için sürece eşlik eden bireysel özelliklerin korelasyon analizi incelendiğinde; Aşı Karşıtlığı Ölçeği ve COVID-19 Komplo Teorileri Ölçeği, eğitim ve muhafazakarlık düzeyi ile anlamlı derecede ilişkili bulunmuştur. Bireylerin muhafazakarlık seviyesi arttıkça aşıya karşı olumsuz tutumlarının ve COVID -19 komplo teorilerine yönelik inançlarının da arttığı görülmüştür. Bu bulgu, komplo teorilerine inancın güçlü dini duygularla ilişkili olduğunu rapor eden çalışmalarla uyumludur (Pasek ve ark., 2015; Swami, 2012; Douglas ve ark., 2016; Martinez-Bravo ve ark., 2018; Graham ve ark., 2020; Alper ve ark., 2021). Aynı zamanda literatürde, Müslüman popülasyonlarda aşılar karşı önyargının ve aşılarla ilgili komplo teorilerine inancın önemli derecede yüksek olduğu bildirilmiştir (Ali ve ark., 2019; Khan ve ark., 2020). Eğitim düzeyinin ise yalnızca COVID -19 Komplo Teorileri ile ters yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Bu doğrultuda bireylerin eğitim seviyeleri arttıkça komplo teorilerine yönelik inançlarının azaldığı görülmüştür. Benzer bir ilişki, Van Prooijen (2016) tarafından gözlemlenmiştir. Yüksek eğitim seviyesine sahip bireylerin, düşük eğitim seviyesine sahip bireylere göre komplo teorilerine inanma oranlarının daha düşük olduğu rapor edilmiştir. Bunların yanı sıra, katılımcıların politik konumu genellikle orta noktada -0 noktasında- toplanmıştır (Ort. = 1.27, SS = 1.50). Dolayısıyla politik konum üzerine bir analiz çok uygun görülmemiştir.

Son yıllarda, aşılamaya yönelik olumlu niyeti artırmayı hedefleyen müdahale çalışmalarında, aşı karşıtı olumsuz tutumları değiştirmek amacıyla komplo teorilerinin rolünün de dikkate alınması gerektiği düşünülmektedir (Holford ve ark., 2024). Bu doğrultuda müdahale çalışmalarının, komplo iddialarına karşı doğrudan çürütmeyi sağlayacak argümanlara odaklanabileceği düşünülmüştür. Bunun yanı sıra güçlü aşı karşıtı komplo inançlarına sahip olan kişiler üzerinde, güçlü aşı karşıtı komplo inançlarına sahip olmayan kişilere oranla, müdahale çalışmasının başarılı olması için farklı stratejilerin hazırlanmasının gerekli olabileceği öne sürülmüştür (Sunstein ve Vermeule, 2009). Bu amaçla gelecek çalışmalarda; bireylerin aşıya karşı olumlu niyetini artırmayı hedefleyen müdahale çalışmalarının ve uygulanabilecek farklı stratejilerin etkileri -komplo teorilerine inanç seviyesi ve bireysel özellikler dikkate alınarak- incelenmelidir. Aynı zamanda Türkiye örneğinde bireysel farklılıkları dikkate alan ve komplo teorilerini deneysel yöntem ile inceleyen çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda Türkiye örneğinde, bireysel farklılıkların sağlıkla ilgili davranış süreçlerindeki rolünü daha iyi anlamak adına bireylerin politik eğilimleri ile komplo teorilerine yönelik sahip oldukları inancın ilişkisini inceleyecek gelecek çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak, mevcut çalışma ile komplo yanlısı ve komplo karşıtı manipülasyona maruz kalmanın aşı tutumuna etki edebileceği gösterilmiştir. Bunun yanı sıra muhafazakarlık ve eğitim seviyesinin de aşı tutumu ve komplo inançları ile ilişkili olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda; bireylerin tercih ettikleri ya da maruz kaldıkları haber kaynaklarının, toplum sağlığını koruma adına geliştirilen çözümlere karşı benimseyecekleri tutum hakkında ipucu verebileceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

AKBAŞ, E. (2020). Covid-19'un toplumsal etkileri. İ. Demir (Ed.), *Kovid-19 ve sonrası: Disiplinlerarası bir yaklaşım* (ss. 5-9). ULİSA.

AKTAŞ, A. (2022). Sağlık İnanç Modeli Bağlamında Yeni Koronavirüs Hastalığına (COVID-19) Yönelik Tutumların Değerlendirilmesi: Tanımlayıcı Bir Araştırma, *Türkiye Klinikleri Journal of Health Science*, 7(3), 899-908. doi: 10.5336/healthsci.2021-86341

- AKYÜZ, S. S. (2017). Aşı karşıtlığı ve şeffaflık algısında iletişim pratikleri ve siyasal aidiyetlerin rolü. *Electronic Journal of New Media*, 5(2), 172–185. https://doi.org/10.17932/iau.ejnm.25480200.2021/ejnm_v5i2005
- AKYÜZ, S. S. (2020). Yanlış bilgi salgını: COVID-19 salgını döneminde Türkiye’de dolaşıma giren sahte haberler. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. <https://doi.org/10.31123/akil.779920>
- ALPER, S. & IMHOFF, R. (2022). Suspecting foul play when it is objectively there: the association of political orientation with general and partisan conspiracy beliefs as a function of corruption levels. *Social Psychological and Personality Science*, 14(5). <https://doi.org/10.1177/19485506221113965>
- ALPER, S., BAYRAK, F. & YILMAZ, O. (2021). Psychological correlates of COVID-19 conspiracy beliefs and preventive measures: Evidence from Turkey. *Current Psychology*, 40(11), 5708-5717. [10.1007/s12144-020-00903-0](https://doi.org/10.1007/s12144-020-00903-0)
- ALI, M., AHMAD, N., KHAN, H., ALI, S., AKBAR, F. & HUSSAIN, Z. (2019). Polio vaccination controversy in Pakistan. *The Lancet*, 394(10202), 915–916. [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(19\)32101-4](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(19)32101-4)
- BOZKURT, V. (2020, 21 Nisan). *Covid 19 ve komplo teorileri: Kimler komplo teorilerine inanıyor?* Fikir Turu. <https://fikirturu.com/toplum/covid-19-ve-komplo-teorileri-kimler-komplo-teorilerine-inanıyor/>
- BRUDER, M., HAFKE, P., NEAVE, N., NOURIPANAH, N. & IMHOFF, R. (2013). Measuring individual differences in generic beliefs in conspiracy theories across cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire. *Frontiers in Psychology*, 4(225). <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00225>
- BRUNS, A., HURCOMBE, E. & HARRINGTON, S. (2021). Covering conspiracy: Approaches to reporting the COVID/5G conspiracy theory. *Digital Journalism*, 10(6), 1–22. <https://doi.org/10.1080/21670811.2021.1968921>
- DOUGLAS, K. M. & SUTTON, R. M. (2008). The hidden impact of conspiracy theories: Perceived and actual influence of theories surrounding the death of Princess Diana. *The Journal of Social Psychology*, 148(2), 210–222. <https://doi.org/10.3200/socp.148.2.210-222>
- DOUGLAS, K. M., SUTTON, R. M., CALLAN, M. J., DAWTRY, R. J. & HARVEY, A. J. (2016). Someone is pulling the strings: hypersensitive agency detection and belief in conspiracy theories. *Thinking & Reasoning*, 22(1), 57–77. <https://doi.org/10.1080/13546783.2015.1051586>
- DOUGLAS, K., SUTTON, R. & CICHOCKA, A. (2017). The psychology of conspiracy theories. *Current Directions in Psychological Science*, 26(6), 538–542. <https://doi.org/10.1177/0963721417718261>
- DOUGLAS, K. M., USCINSKI, J. E., SUTTON, R. M., CICHOCKA, A., NEFES, T., ANG, C. S. & DERAVIDI, F. (2019). Understanding conspiracy theories. *Political Psychology*, 40, 3-35. <https://doi.org/10.1111/pops.12568>
- EARNSHAW, V. A., EATON, L. A., KALICHMAN, S. C., BROUSSEAU, N. M., HILL, E. C. & FOX, A. B. (2020). COVID-19 conspiracy beliefs, health behaviors, and policy support. *Translational Behavioral Medicine*, 10(4), 850-856. [10.1093/tbm/ibaa090](https://doi.org/10.1093/tbm/ibaa090)
- ECKER, U. K., LEWANDOWSKY, S. & TANG, D. T. (2010). Explicit warnings reduce but do not eliminate the continued influence of misinformation. *Memory & Cognition*, 38(8), 1087-1100. <https://doi.org/10.3758/MC.38.8.1087>
- GOLDBERG, Z. J. & RICHEY, S. (2020). Anti-vaccination beliefs and unrelated conspiracy theories. *World Affairs*, 183(2), 105–124. <https://doi.org/10.1177/0043820020920554>
- GRAHAM, T., BRUNS, A., ZHU, G. & CAMPBELL, R. (2020). *Like a virus: The coordinated spread of Coronavirus disinformation*. The Australia Institute. <https://eprints.qut.edu.au/202960>
- GOREIS, A. & VORACEK, M. (2019). A systematic review and meta-analysis of psychological research on conspiracy beliefs: Field characteristics, measurement instruments, and associations with personality traits. *Frontiers in Psychology*, 10, 205. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00205>
- GRZESIAK-FELDMAN, M. (2013). The effect of high-anxiety situations on conspiracy thinking. *Current Psychology*, 32(1), 100–118. <https://doi.org/10.1007/s12144-013-9165-6>
- GÜLGEZ, Z. & BOZKUR, B. (2021). An investigation of conspiracy theories On COVID-19: Turkey’s case. *International Journal of Education Technology and Scientific Researches*, 6(15), 1179–1217. <https://doi.org/10.35826/ijetsar.319>
- HOLFORD, D., LOPEZ-LOPEZ, E., FASCE, A., KARLSSON L. C., LEWANDOWSKY, S. (2024). Identifying the underlying psychological constructs from self-expressed anti-vaccination argumentation. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11, Article 926. <https://doi.org/10.1057/s41599-024-03416-4>
- HORNSEY, M. J., HARRIS, E. A. & FIELDING, K. S. (2018). The psychological roots of anti-vaccination attitudes: A 24-nation investigation. *Health Psychology*, 37(4), 307–315. <https://doi.org/10.1037/hea0000586>
- JOLLEY, D. & DOUGLAS, K. M. (2014). The effects of anti-vaccine conspiracy theories on vaccination intentions. *Plos One*, 9(2), e89177. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0089177>
- KATA, A. (2012). Anti-vaccine activists, Web 2.0, and the postmodern paradigm – An overview of tactics and tropes used online by the anti-vaccination movement. *Vaccine*, 30(25), 3778–3789. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2011.11.112>

- KHAN, Y. H., MALLHI, T. H., ALOTAIBI, N. H., ALZAREA, A. I., ALANAZI, A. S., TANVEER, N. & HASHMI, F. K. (2020). Threat of COVID-19 vaccine hesitancy in Pakistan: The need for measures to neutralize misleading narratives. *The American Journal of Tropical Medicine and Hygiene*, 103(2), 603–604. <https://doi.org/10.4269/ajtmh.20-0654>
- KILINÇARSLAN, M. G., SARIGÜL, B., TORAMAN, E. & ŞAHİN, E. M. (2020). Development of valid and reliable scale of vaccine hesitancy in Turkish language. *Konuralp Tıp Dergisi*. <https://doi.org/10.18521/ktd.693711>
- LEWANDOWSKY, S., OBERAUER, K. & GIGNAC, G. E. (2013). NASA faked the moon landing-Therefore, (climate) science is a hoax. *Psychological Science*, 24(5), 622–633. <https://doi.org/10.1177/0956797612457686>
- LOBATO, E., MENDOZA, J., SIMS, V. & CHIN, M. (2014). Examining the relationship between conspiracy theories, paranormal beliefs, and pseudoscience acceptance among a university population. *Applied Cognitive Psychology*, 28(5), 617–625. <https://doi.org/10.1002/acp.3042>
- MARCHLEWSKA, M., CICHOCKA, A. & KOSSOWSKA, M. (2017). Addicted to answers: Need for cognitive closure and the endorsement of conspiracy beliefs. *European Journal of Social Psychology*, 48(2), 109–117. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2308>
- MARTINEZ-BRAVO, M. & STEGMANN, A. (2021). In vaccines we trust? The effects of the CIA's vaccine ruse on immunization in Pakistan. *Journal of the European Economic Association*, 20(1), 150–186. <https://doi.org/10.1093/jeea/jvab018>
- MCCAULEY, C. & JACQUES, S. (1979). The popularity of conspiracy theories of presidential assassination: A Bayesian analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(5), 637–644. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.37.5.637>
- NASA. (2019). Why Are Planets Round? *NASA Science*. <https://spaceplace.nasa.gov/planets-round/en/#:~:text=A%20planet%20is%20round%20because,is%20a%20three%2Ddimensional%20circle.>
- NEUMANN, L. (2020). *From measles to the flu, more Turkish parents are saying no to*. The World. <https://theworld.org/stories/2019-07-26/measles-flu-more-turkish-parents-are-saying-no-vaccines>
- OLIVER, J. E. & WOOD, T. (2014). Medical conspiracy theories and health behaviors in the United States. *JAMA Internal Medicine*, 174(5), 817-818. [10.1001/jamainternmed.2014.190](https://doi.org/10.1001/jamainternmed.2014.190)
- PASEK, J., STARK, T. H., KROSNICK, J. A. & TOMPSON, T. (2015). What motivates a conspiracy theory? Birther beliefs, partisanship, liberal-conservative ideology, and anti-black attitudes. *Electoral Studies*, 40, 482–489. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2014.09.009>
- PEREIRA, P. S., SILVEIRA, A. D. S. & PEREIRA, A. (2020). Disinformation and conspiracy theories in the age of COVID-19. *Frontiers in Sociology*, 5. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2020.5606814>
- SALALI, G. & UYSAL, M. (2020). COVID-19 vaccine hesitancy is associated with beliefs on the origin of the novel coronavirus in the UK and Turkey. *Psychological Medicine*, 1-3. [10.1017/S0033291720004067](https://doi.org/10.1017/S0033291720004067)
- SIDERS, D. & WARD, M. (2020). *A fight over data infiltrates Trumpworld's response to coronavirus*. POLITICO. <https://www.politico.com/news/2020/04/10/trump-coronavirus-data-modeling-179226>
- STERNISKO, A., CICHOCKA, A. & VAN BAVEL, J. J. (2020). The dark side of social movements: social identity, non-conformity, and the lure of conspiracy theories. *Current Opinion in Psychology*, 35, 1–6. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2020.02.007>
- SUNSTEIN, C. R. & VERMEULE, A. (2009). Conspiracy theories: causes and cures. *Journal of Political Philosophy*, 17(2), 202-227. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9760.2008.00325.x>
- SWAMI, V., CHAMORRO-PREMUZIC, T. & FURNHAM, A. (2009). Unanswered questions: A preliminary investigation of personality and individual difference predictors of 9/11 conspiracist beliefs. *Applied Cognitive Psychology*, 24(6), 749–761. <https://doi.org/10.1002/acp.1583>
- SWAMI, V. (2012). Social psychological origins of conspiracy theories: The case of the Jewish conspiracy theory in Malaysia. *Frontiers in Psychology*, 3, 280. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2012.00280>.
- SWIFT, A. (2021). *Majority in U.S. Still Believe JFK Killed in a Conspiracy*. Gallup.Com. <https://news.gallup.com/poll/165893/majority-believe-jfk-killed-conspiracy.aspx>
- T.C. SAĞLIK BAKANLIĞI. (2020). *COVID-19 (Sars-Cov2 Enfeksiyonu) Rehberi*. Ankara. <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66337/genel-bilgiler-epidemiyojji-ve-tani.html>
- VAN PROOIJEN, J. W. & JOSTMANN, N. B. (2012). Belief in conspiracy theories: The influence of uncertainty and perceived morality. *European Journal of Social Psychology*, 43(1), 109–115. <https://doi.org/10.1002/ejsp.1922>
- VAN PROOIJEN, J. W. & ACKER, M. (2015). The influence of control on belief in conspiracy theories: Conceptual and applied extensions. *Applied Cognitive Psychology*, 29(5), 753–761. <https://doi.org/10.1002/acp.3161>
- VAN PROOIJEN, J. W. (2016). Why education predicts decreased belief in conspiracy theories. *Applied Cognitive Psychology*, 31, 50–58. <https://doi.org/10.1002/acp.3301>
- WHITSON, J. A. & GALINSKY, A. D. (2008). Lacking control increases illusory pattern perception. *Science*, 322(5898), 115–117. <https://doi.org/10.1126/science.1159845>

WORLD HEALTH ORGANIZATION. (2019). Ten threats to global health in 2019. <https://www.who.int/news-room/spotlight/ten-threats-to-global-health-in-2019>

YILMAZ, H. İ., TURĞUT, B., ÇITLAK, G., MERT, O., PARALI, B., ENGİN, M., AKTAŞ, A. & ALİMOĞLU, O. (2021). Türkiye’de insanların COVID-19 aşısına bakışı. *Dicle Tıp Dergisi*, 48(3), 583–594. <https://doi.org/10.5798/dicletip.988080>

YURTTAS, B., POYRAZ, B. C., SUT, N., OZDEDE, A., OZTAS, M., UĞURLU, S., TABAK, F., HAMURYUDAN, V. & SEYAHİ, E. (2021). Willingness to get the COVID-19 vaccine among patients with rheumatic diseases, healthcare workers and general population in Turkey: a web-based survey. *Rheumatology International*, 41(6), 1105–1114. <https://doi.org/10.1007/s00296-021-04841-3>

Summary

The literature highlights epidemic periods as one of the times when conspiracy theories are most prevalent, and among the most affected groups are scientists trying to manage epidemic periods. Therefore, the uncertainty arising from the COVID-19 pandemic, the origin of the virus, and conspiracy theories related to vaccination have rapidly spread. The present study aims to experimentally examine individuals’ beliefs in conspiracy theories and their relationship with health behavioral intentions. This study not only investigates the impact of exposure to conspiracy theories in the context of COVID-19 on beliefs in conspiracy theories but also explores its effect on vaccine intentions. Additionally, the study aims to examine the relationship between beliefs in conspiracy theories, vaccine hesitancy, and individual characteristics such as conservatism level, political stance, age, and gender. Before data collection, the study’s preregistration was completed, and the preregistration, along with the data and materials, were shared online (https://osf.io/538er/?view_only=140cb04438264e4db656fb0202bf04ed).

The current study was conducted with 170 participants aged between 18 and 45. Interaction with participants in the current study was conducted in two stages. In the first stage, participants who applied for the study were sent an informed consent form via Google Forms. Participants who agreed to participate in the study were randomly assigned to three groups based on the experimental design: the group exposed to pro-conspiracy information (KY-G), the group exposed to anti-conspiracy information (KK-G), and the control group (KG). In the second stage of the study, participants in the KY-G and KK-G were exposed to the relevant articles through Google Forms. The original language is English, and the translation and adaptation to Covid-19 vaccines were done by the researchers of the current study. The materials were presented to participants as an “excerpt from a scientific article.” Moreover, the control group was presented with an article about planets. Subsequently, participants were expected to respond to the form containing the Covid-19 Conspiracy Theories Scale, Anti-Vaccination Scale, and demographic questions.

Anti-Vaccination Scale scores were compared across three levels: the group exposed to pro-conspiracy information (KY-G), the group exposed to anti-conspiracy information (KK-G), and the control group (KG). Group comparisons for AKÖ scores revealed significant differentiation among groups ($F(2,167) = 16.65, p = .000, \eta_p^2 = .172$). Post hoc tests using the Tukey HSD test showed that the mean AKÖ score of the group exposed to pro-conspiracy manipulation ($M = 59.89, SD = 13.31$) was significantly higher than that of the group exposed to anti-conspiracy manipulation ($M = 44.65, SD = 14.27$) and the control group ($M = 51.53, SD = 14.93$). Additionally, the group exposed to anti-conspiracy manipulation was significantly lower than the control group. Covid-19 Conspiracy Theories Scale scores were compared across three levels: the group exposed to pro-conspiracy information (KY-G), the group exposed to anti-conspiracy information (KK-G), and the control group (KG). One-way ANOVA analysis revealed a significant difference among manipulation groups ($F(2,166) = 3.46, p = .03, \eta_p^2 = .040$). Post hoc tests using the Tukey HSD test indicated that the mean Covid-19 KTÖ score for the group exposed to pro-conspiracy manipulation ($M = 43.75, SD = 11.28$) was significantly higher than that of the group exposed to anti-conspiracy manipulation ($M = 37.74, SD = 13.39$). However, it did not differ significantly from the control group ($M = 41.71, SD = 12.45$). To examine the relationships between individual characteristics -age, education, income level, conservatism, and political position- and AKÖ and COVID-19 KTÖ scores, Pearson correlation analysis was used. A positive and significant correlation between Covid-19 KTÖ and AKÖ was observed. The scores obtained from Covid-19 KTÖ were positively correlated with conservatism ($r(167) = .28, p = .000$) and negatively correlated with education level ($r(168) = -.23, p = .002$). AKÖ scores were positively correlated with conservatism ($r(168) = .31, p = .000$) and negatively correlated with left political position ($r(51) = -.34, p = .01$). No significant correlations were found with age and income level at any level.

The current study demonstrated that exposure to pro-conspiracy and anti-conspiracy manipulations could impact vaccine attitudes. Additionally, when examining demographic variables, it was observed that conservatism and education level were associated with vaccine attitudes and conspiracy beliefs. In this regard, it is thought that individuals’ preferred or exposed news sources could provide clues about their attitudes toward solutions developed for public health protection.